

III.

Nakon teškog probijanja kroz raspuštene i nadolazeće vojske, Oskar je stigao u Rim, računajući, da će u Rimu naći mir svojoj ojađenoj duši i svome ranjenom tijelu.

Stari Rim, poganski Rim, bio je domovina prava. Novi Rim, kršćanski Rim, bio je domovina ljubavi prema bližnjemu. Iz toga Rima su iznikli mnogi plemeniti impulsi, koji su oplemenili čovječanstvo. Do dvadesetoga vijeka Rim je duhovno vodio čovječanstvo, noseći barjak slobode i dostojanstva za sve ljude na zemlji.

Oskar, kao i svi poniženi, uvrijeđeni i potlačeni, očekuju i danas spas od duhovne snage rimske Crkve. Ona ne smije zatajiti, ne smije smalaksati, jer Isus bdije nad njom, koga današnji pali čovjek, ponovo nastoji razapeti.

U Rimu je Oskar iznajmio atelijer u via Margutta i započeo slikati. Htio je, da u radu zaboravi svoju tešku sudbinu. Došao je u kontakt sa austrijskom kolonijom i izbjeglicama raznih naroda centralne i istočne Europe. Upoznao je i nekoliko Nijemaca iz Reicha, i nekoliko talijanskih umjetnika.

Međunarodna situacija nije se ništa promijenila. Nürnberški sud i dalje je sudio ratnim zločincima, a savezničke vojne policije, po želji vlada komunističkih zemalja, hvatale su izbjeglice, hvatale zaostale vojnike i predavale komunističkim vlastima. Beč i Berlin bili su i dalje opkoljeni ruskom armijom i Rusi su imali svoje zone u tim gradovima. Uza sve to, Oskar je uspostavio vezu sa svojim u Beču. Sestre su mu stradale od boljševičke soldateske, a snahu je pukim slučajem, mimoišla ta sudbina. Ona je rodila sina, kome su

dali njegovo ime – Oskar. Mnogi se sele iz ruske zone u savezničke zone, da spase čast svojih obitelji. Boljševici se tome čude, oni to ne smatraju za čast, oni se toj časti smiju.

Svakog predvečerja iza rada, Oskar je zalazio u kavanu »El Greco«. To je stara kavana, tiha i polumračna, u ulici Condotti. U nju su kroz vjekove zalazili umjetnici i književnici sviju naroda Europe, koji su u Rim dolazili. U njoj su mnogi ostavili uspomene na svoj boravak u Rimu, bilo šarajući razne crteže ili razne stihove po bje-lini mramornih ploča stolova, bilo poklonima slika, kipova ili napisa, vlasniku kavane. Oskar je dolazio u tu kavanu da popije jedan ili više »expresa« i da malo porazgovori sa umjetnicima i književnicima, koji bi se u to doba, u kavanu slili. Od talijanskih umjetnika dolazili su mnogi, većinom mlađi i na lijevo orijentirani. Od stranaca dolazio je jedan simpatični Poljak, koji je imao namjeru zadržati se u Rimu, dolazio je jedan Bugarin sa brkovima »Taras Buljbe«, koji je dugo godina živio u Rimu. Dolazio je jedan Mađar i jedan porijeklom, Talijan rođen u Ugarskoj, koji se je zvao Ignacije Veglioni. Od književnika, kritičara i pjesnika dolazili su u glavnom pripadnici »moderne« umjetnosti. Prema tome razgovori su se vodili o toj temi. Oskar je rijetko sudjelovao u tim diskusijama. Ignacije je bio najgrlatiji i ekstremniji od sviju. To je on bio i u svom slikarstvu. Teoretski je mnogo znao, praktično-tehnički vrlo malo, a od talentata, koje je Stvoritelj podijelio, nije imao najveći broj. Ali zato bio je talentirani dijalektičar i duhoviti kozer. Oskar, ne samo da se je s njime viđao u kavani, nego je Ignacije dolazio skoro svakog dana, k njemu u atelijer. Dolazio je da popije kavu, da popuši koju cigaretu i da malo mudruje o »modernom« slikarstvu. Oskar ga je volio i išao mu na ruku, koliko je mogao, jer je Ignacije oskudno živio.

U Rimu se je Oskar susreo i s jednim njemačkim časnikom, češkog porijekla, koji se je zvao Ignjat Boržak, po kome mu je Luka Peros, za vrijeme rata, poslao poruku u Beč, da se čuva Zapada i Osovine.

Jednog dana rano prije podne, susreo je Oskar u via della Scrofa svog starog znanca sa bečke tehnike, Hansa Hottingera, poznatog bečkog fizičara i profesora na bečkoj tehnici. Hottingeru ovaj susret nije bio ugodan, jer je Csokor bio poznati antinacista, a on, Hottinger, bio oduševljeni hitlerovac i sudjelovao je u izgradnji zračnih silura, koji su razarali engleske gradove i sijali smrt po Engleskoj. Ali već u prvih nekoliko rečenica, koje su izmijenili, bojazan Hottingera je isčezla, jer je uvidio, da Csokor drugačije misli o svemu onome što se je dogodilo, nego što je prije mislio. Da ne razgovaraju na ulici, Oskar je predložio Hottingeru, da pođu na kavu u jedan bar na Piazza Navona. Sjeli su na terasu kavane i nastavili započeti razgovor sa ulice.

– Kada ste jedanput izazvali mržnju cijeloga svijeta protiv sebe, onda ste trebali pametnije voditi rat. Nije se smjelo dozvoliti da pobjede saveznici i boljševici, još pod uvjetima bezuvjetne kapitulacije. Da je njemačko vodstvo imalo političke pameti, koja bi bila ekvivalent vojničkoj snazi njemačkog naroda, mi ne bi bili izgubili rat. Ali kaplar je mislio, da zna sve, da zna više čak i od iskusnih generala – rekao je Csokor.

– Da vi znate, koje su se podzemne sile ukrštavale i upravljale sudbinom Reicha u ovom zadnjem ratu, onda ne bi tako govorili o Hitleru. Hitler i njemačko vodstvo imaju samo jednu krivicu, da su nasjedali podvalama tuđih agenata. Vidim, Vi me samilosno promatrate i htjeli bi mi reći: onda je točno ono, što sam ja rekao o njima, kad su se dali na tanak led navući od neprijateljskih agenata. Samo znajte, prijatelju, isto tako su se dali na tanak led navući i Roosevelt i Churchill, za koje Vi mislite, da su pametniji od Hitlera. Nitko, dragi Csokor, iz Europe ni sa Zapada, nije dorastao azijanima, pogotovo nije dorastao boljševicima. Azija je domovina prevare, svake podvale i svake svireposti. Ona je čak i kršćanstvo u tom smislu premodelirala. Nemojte Vi misliti, da je Hitlerova »genijalna« ideja progon Židova i mržnja na Slavene, kao na podređenu

rasu, ili ubijanje naroda, koji je njemačku vojsku sa cvijećem dočekao u Ukrajini. Govori se za Hitlera, da je on svojim medijumskim sposobnostima, nametnuo svoju volju njemačkom narodu. Ne znam. Moguće, da je točno, ali je sigurno točno, da je Staljin nametnuo svoju volju Hitlera i ne samo Hitleru, nego i Rooseveltu, a donekle i Churchillu. Komunistički agenti, učinili su svoje. Nekoji su se od njih spasili i služe dalje boljševizmu, a neke su sami boljševici pobili, da se ne bi otkrilo, da barbarluci, koji se pripisuju nacistima, jesu njihovo djelo.

– To je dosta vješta obrana nacizma, ali bez dokaza nije uvjerljiva.

– Kako ćete Vi dokazati onome, koji tvrdi da u Rusiji nije vjera uništena. Ona je samo, kao kod starih kršćana, sišla u podzemlje, i ona će jednog dana pobijediti. I Majka Božja Fatimska takovu je poruku dala. Takvih agenata i »korisnih budala« imade na hiljade u zapadnom društvu. Oni hoće da stvore uvjerenje u zapadnom svijetu, da će boljševizam sam od sebe nestati, da će ga kršćanstvo pobijediti. Time nastoje uspavati zapadni svijet i podvojiti mišljenje zapadnog društva. Kako ćete Vi ovima dokazati, da su agenti komunizma, kad su uzeli za svjedoka čak Majku Božju. Moram ići, žena me čeka. Gdje ste Vi na stanu? Za koji dan doći ću k Vama, da nastavimo razgovor.

Prošli su kroz neke tijesne ulice i uličice i izbili na Lungo Tevere, između mosta S. Angelo i mosta Umberto II. Iz razgovora otrgla ih je vika, koja se je čula s druge strane rijeke. Pred Palazzo della Giustizia nalazila se je masa svijeta, koja se je povijala kao klasje na vjetru, koja je urlikala i bjesnila. Upitali su jednog prolaznika, šta se događa i zašto je tamo okupljen toliki svijet?

– Danas se sudi fašistu Carusu – odgovorio je prolaznik i malo se nasmijao.

Dreka se je nastavljala i čuli su se svakojaki bezbožni povici. Jedan čovjek se je pokušao kroz tu podivljalu masu probiti. Masa ga

je tukla i natezala. U jednom momentu se je otrgao i poletio na most. Hiljade ruku za njim se je pružilo, hiljadu hvataljka je nastojalo da ga dohvati, i na mostu su ga uhvatili. On je vikao da nije kriv, a masa je vikala, da ga se ubije, drugi su vikali, da ga se baci u rijeku. I najedanput je žrtva poletjela preko ograde mosta u Tiber. Masa je urlikala od veselja. Rijeka je bila milosrdnija od mase i žrtvu je izbacila na površinu. Jadni čovjek, kad je uhvatio malo zrak, počeo je plivati niz rijeku, i rijeka ga je dosta brzo nosila, htijući mu pomoći, da izbjegne svojim progoniteljima. Masa je ponovo počela urlikati. Neki su poletjeli niz stepenice kraj mosta na rijeku, uskočili u jedan čamac i povezli se naglo u potjeru za žrtvom. Drugi su trčali uz Lungo Tevere, i vikali, prijetili i psovali. Prije mosta S. Angelo, čamac je dostigao jadnika. Veslači su ga veslima počeli tući po glavi, ramenima i plećima. Nakon nekoliko udaraca, on je potonuo. Iz dubine, gdje je potonuo, pojavio se krvavi val. Čamac je brzica odnijela kroz jedno okno mosta. Veslači su »šijali«, da zaustave čamac i pronađu žrtvu. Masa je već prispjela na lice mjesta, vikala i psovala veslače, što su izgubili žrtvu. U jednom momentu je rijeka izbacila lješinu u blizini čamca. Veslači su veslima privukli lješinu čamcu, ubacili u čamac i dovezli na pijesak, koji se je nalazio na sjevernoj obali rijeke. Masa je poletjela dolje k svojoj žrtvi. Dvojica su zgrabila lješinu jadnika za noge i vukli je, preko pijeska, prema stepenicama uzlaza. Drugi su na lješinu pljuvali i nogama je tukli. Ona dvojica su ga vukla dalje uz stepenice. Njegova razmrskana glava, zatiljkom je udarala o svaku stepenicu. Izvukli su ga na ulicu, i na ulici ga je dočekala masa sa urnebesnim veseljem. Uz viku, psovke i pljuvanje, žrtvu su dovukli do visoke željezne ograde tamnice »Regina-Coeli«. Tu je masa svoju žrtvu objesila za noge na ogradu tamnice. Još se je čuo po neki povik, još je po neko pljuvnuo i zadovoljna masa je otišla svojim kućama, da iza humane zabave, slasno ruča.

- Jesu li i za ovo komunisti krivi? – upitao je Csokor.
- Jesu – odgovorio je Hottinger.

Večernje su novine javile, da žrtva nije bio nikakav zlikovac, niti fašista, nego krunski svjedok protiv Carusa. Žena, koja je viknula, i u svojoj nevolji objedila pravedna čovjeka, da joj je ubio muža, nije pronađena.

Kad kolektiv sudi, skoro uvijek ista osuda bude izrečena.

Nekoliko dana pred Uskrs godine 1947., po želji jugoslavenskih komunističkih vlasti, pohvatala je engleska vojna policija u Rimu mnoge Hrvate, od kojih je neke izručila jugoslavenskim vlastima.

Nešto kasnije stigla je Oskaru vijest od Metzingera iz Beča, da je general Glaise von Horstenau počinio samoubojstvo, čekajući u tamnici suđenje. Glaisea je Csokor poznao. Bio je jedan od najkulturnijih vojnika, što ih je centralna Europa imala. Zbir događaja, dodavši k tome još suđenje kardinalu Mindszentyu u Pešti i suđenje nadbiskupu Stepinu u Zagrebu, potaklo je Csokora, da napiše članak za njemačke novine još slobodne Europe i Amerike.

Iznijet ću sadržaj Csokorovog članka, da se vidi tadanje njegovo mišljenje o ljudima i događajima. Članak je glasio:

»Atlanska povelja i željezni zastor

Danas je čovječanstvo podijeljeno u dva dijela. Jedan dio se nalazi iza željeznog zastora, drugi ispred tog zastora. Oni iza zastora, još malo, naći će se svi u tamnici, ovi ispred zastora, još malo, naći će se svi u ludnici. Kako i zašto se je ovo dogodilo, zašto su nastale ove čudnovate pojave i zašto je veliki broj ljudi podlegao jednoj bolesnoj psihozi – u analizu toga neću ulaziti, to bi me daleko odvelo, jer ima množina komponenata, koje su prouzrokovale ovo današnje stanje.

U ovom ludom vremenu ispoljile su se prikrivene ambicije, bolesne strasti i svakojaki poroci, bilo skupina, bilo pojedinaca. Izvršena su djela, koja normalan mozak nije mogao dokučiti, niti je mogao prihvatiti. Savjesti se brane: rat je bio, revolucije su bile. Ratovi

su bili i do sada, ali ovoga smišljenoga barbarstva nije bilo. I u koliko je bilo, kada je prestao rat, prestala su i divljanja i barbarstva. Međutim prošle su dvije godine, od kako je rat svršio, ali barbarstva, divljanja i ludosti nisu prestale. Istočna Pruska, Estonija, Letonija, Litva, Poljska, Čehoslovačka, Mađarska, Rumunija, Bugarska, Jugoslavija, Albanija, Istočna Njemačka i dio Austrije, pretvaraju se u tamnice. U njima će čovjek biti oslobođen od poslanja i biti čovjeka. Istina, neće imati nikakvih problema, ali ni ikakvih stremjenja, nikakvih želja, čak ni ikakvih ambicija, gdje neće imati nikakove žalosti ni ikakova veselja. Za tu množinu utamničanih brinut će se robot-komesar. Za komesare brinut će se trinajstorica demona, na čelu s repatim.

To je iza željeznog zastora. Ali repati ne miruje, on je svoj kitnjasti rep provukao ispod željeznog zastora i raširio ga kroz zapadni slobodni svijet. Razvaljene zemlje, razvaljeni gradovi, razvaljene obitelji i egzistencije, poljuljana vjera u čovjeka, poljuljan moral, dali su rezultate porazne, nedostojne ne samo kršćanina, nego čovjeka uopće. Sve ono što se je dogodilo i ono što se događa danas, bliže je djelu umobolnika nego normalnih ljudi. Ima čovjek osjećaj, da se mnogi ljudi na Zapadu, čak i mnogi intelektualci, još drže za kitnjasti rep repatoga. Ima se osjećaj, da se mnoge stvari događaju po želji i nalogu njegovu.

Zapadne demokracije se moraju međusobno sporazumjeti, moraju zajednički i nesebično nastupiti, otvoreno i jasno. Ne može se srušiti boljševizam bez iskrene saradnje. Niti se može srušiti boljševizam, a sačuvati konzervativni kapitalizam, kako neki misle. Ne mogu se više ni ponovno instalirati, u Europi, istjerani kraljevi.

Prateći događaje, koji se odigravaju iza željeznog zastora, jasno se razabire, da narodi oblikovani zapadnom civilizacijom i zapadnim kršćanstvom, ne mogu se podvrgnuti komunizmu. On zadire u njihovu slobodu, u njihovu savjest, u njihov moral i njihov ponos. Zadire u njihovu obitelj, u njihov dom, u njihov privatni život. Komunizam nastoji najdrastičnijim mjerama, upravo demonskim,

slomiti otpor zapadnog svijeta, tih žrtava nesavjesnih političara Zapada. Uza sva mučenja, uz sve progone i ubijanja, komunizam nije mogao pokoriti taj svijet. Udružene Države Sjeverne Amerike i države Europskog Zapada, koje su na svojim barjacima, nosile principe Atlantske povelje, nosile četiri slobode, one danas moraju iskupiti riječ, koju su dale čovječanstvu. Moraju vratiti svima narodima slobodu. Danas nakon dvije godine iza rata, još uvijek bježi od boljševizma, iz okupirane Europe, svijet u slobodne zemlje Zapada. Zapad mudruje? Francuzi još vide u Njemačkoj svog glavnog neprijatelja, Englezi također. Italiji je glavni i jedini svjetski problem – Trst. Ostarili su. Ne znaju, da na prvom mjestu moraju biti Europejci. I sramota je za Europu i Europejce, da je svo uzdanje, zarobljenih naroda Europe, u Sjedinjene Države Amerike. Danas porobljeni narodi od nje očekuju, da onu pobjedu koju je izvojevala, u zajednici sa Engleskom i Francuskom za Zapadne demokracije, na principima Atlantske povelje, a koju je njen pokojni predsjednik poklonio boljševičkom despotizmu, da tu pobjedu vrati Zapadnim demokracijama, za sve slobodoljubive narode svijeta.«

* * *

Početak decembra 1947. godine, Oskar se je nalazio u Napulju. Pratio je Hottingera i njegovu ženu na parobrod, kojim su putovali u Argentinu. U Napulju su se zadržali tri dana. Razgledali su znamenitosti grada i po želji Oskara pregledali su Pompej i Herkulanium i naposljetku pregledali su katakombe di San Gennaro. Jeli su u jednoj maloj restauraciji blizu obale, koja se je zvala Tre Leoni. Iza ručka bi gospođa Hottinger otišla odmoriti se u hotel, a muškarci bi otišli u kavanu, na kavu i razgovor. U razgovoru su konstatairali da napoletanci bolje znaju gdje se nalazi obilna »pasta sciutta« nego umjetnički spomenici. Tako jedan napuljski autista vozio ih je u katakombe San Gennaro, i umjesto da ih doveze u katakombe, on ih je dovezao u »Campo Santo«.

Oskar ga je upitao, je li on napolitanac. Odgovorio je da jeste.

– Zar nikada niste čuli za Catacombe di San Gennaro?

– Ne – odgovorio je autista.

Tada se je upleo u razgovor jedan mlađi čovjek, koji je u blizini sjedio i rekao je Oskaru, da on misli, da se te katakombe nalaze u »Casa dei Ricoveri«. Autista ih je odvezao do te zgrade. Tamo su uistinu bile tražene katakombe. Ulazeći u katakombe Oskar je rekao:

– Izgleda, da je ljudski duh, danas, zamijenjen ljudskim crijevima.

Catacombe su bile dosta osvijetljene, jer su se nalazile iznad razine ulice. Bile su udubljene u jednu glavicu sačinjenu od slojeva »tuffa«. Skoro su sve grobnice bile oslikane fresko slikarijama, ali prilično uništenim i prilično oštećenim po građanima Napulja, pogotovo ljubavnim parovima. Oni su na tim freskama urezali svoja imena. Na nekojima bila su ta imena, tako gusto išarana, da od slikarije nije skoro ništa ostalo. Ta mrtva tišina, taj sveti zaklon, izgleda da je godio ljubavnicima. Izgleda, da su se oni na tim grobovima svojih predaka kleli na vječitu ljubav, jedno drugome. Zato su napuljski ljubavnici na tim grobovima ispisivali svoja imena – vjerovali su u zagovor mrtvih.

Promatrajući te stare freske i davne autograme, ili prebirući stare uspomene, mi proživljavamo prošli život, bilo tuđi, bilo svoj. I uvijek nam se taj život čini ljepšim od današnjega. Tako se danas nama čini, tako će se sutra činiti onima, koji dolaze iza nas i onima, koji će doći iza njih. Čitao sam, jedan mudrac je kazao, da život se ne sastoji od prošlosti, nego od sadašnjice. Ali mi imamo dva života, fizički i duhovni. Fizički život uistinu, sastoji se od sadašnjice, ali duhovni život je van vremena i van prostora. Fizički život nije drugo ništa, nego jedna varnica u vremenu vječnosti. I čim se rodimo, počima se otvarati naša grobna ploča, jednako slugi i gospodaru, jednako kralju i podaniku. I kad bi na to neprestano umiranje

mislio i gospodar i sluga, i jedan i drugi bili bi ljudskiji u svojim odnosima, bili bi izjednačeni u životu, kao što su izjednačeni u smrti. Tada se ne bi događalo ovo, što se događa.

– Danas nitko ili bolje kazano, malo njih vjeruju u dušu – rekao je Oskar. – Niti u snagu duha. Današnje je doba grube fizičke sile, koja je potisnula i zamijenila duhovnu snagu. Pojam te sile već odavna, na žalost, proganja i nas Nijemce. Hitler ju je postavio na najviši pijedestal. Tu leži naša tragedija.

– Zar Vi Csokor, vjerujete da je kroz historiju nešto drugo upravljalo čovječanstvom osim fizičke sile?

– Vjerujem, fizička sila je surova i krvava manifestacija ljudskih rđavih strasti, slijepa za sve metafizičko. A mi vidimo, da sve ovo čemu se mi divimo i što je čovjeka dovelo do razbijanja atoma, nije djelo fizičke sile, nego duhovne snage. Mi u historiji susrećemo silnike, od njih nije ništa ostalo u životu, niti su oni išta doprinijeli progresu čovječanstva, dapače, često puta su bili prepreka svakom duhovnom stvaranju, prema tome i svakom napretku.

Istina, snaga uvijek potrebuje i traži silu, da preko nje upravlja, jer čovjek, pogotovo današnji, ne boji se Boga, nego u većini slučajeva, strojne puške. Ali kad se vlada samo strojnicom, nikada to dobro ne svrši. Snaga i sila dva su pojma, koji se teško mogu razlučiti. Hitler ih nije mogao razlučiti, niti shvatiti, kakvu ulogu pojedina ima izvršiti u životu jednog naroda ili države. Silu susrećete po svuda u jednoj državnoj organizaciji, i dok je ona nenametljiva, ona je korisna, podvrgnuta je duhovnoj snazi – razumu. Takova država služi svojim građanima. Ali kad se nametne fizička sila duhovnoj snazi, onda građanin služi državi.

Jednu stvar je trebao znati Hitler i svi diktatori svijeta, da sila nije snaga, nego slabost. Ona ne stvara ništa, da svijet preporodi, nego da ga razruši. Ona je zla pojava, kao što je zla pojava ciklon. Gdje vlada sila, tu su pobrkani pojmovi o državi, tu je država iznad svega. Ona svršava uvijek tako, kako je svršila nacistička Njemačka,

a građani njeni na vješalima, u tamnici, ili kao Vi, čekajući brod ovdje u Napulju, da Vas preveze na drugi kontinent. Bez svega toga smo mogli biti i nas dvojica i cijela Europa.

– Borba, koju je Hitler vodio, išla je za tim, da spasi europsku civilizaciju i njene institucije. On je jedini od sviju drugih političara, uočio, da se boljševizam sprema uništiti Europu, jer europski čovjek je smetnja pobjedi komunizma. Drugi, umjesto da su pustili Hitlera, da satre neprijatelja Europe i čovječanstva, satri su Hitlera i njemački narod. I sada je za sve Hitler kriv i njemački narod. – Rekao je Hottinger.

– Nemojte misliti, da ja ne vidim ovu dekadenciju i ovaj umor od prezasićenosti života gornje klase na Zapadu, da ne vidim njihove spekulativne tendencije. Vidim ja to. Mi smo bili bez pameti u ovom prošlom ratu, a oni su bili bez morala, sa malo pameti. Ne dao Bog, da se to dogodi u predstojećem sukobu, onda će Europu naseliti žuti. Samo ja vjerujem, da smo iza ove katastrofe i mi Nijemci i zapadnjaci uvidili, da smo jedno i da nam je sudbina zajednička. Spas nam je i jednima i drugima u uniji Europe.

* * *

Doplovio je iz Genove parobrod, koji je imao Hottingera i njegovu ženu prevesti u Argentinu. Oskar je bio sretan, da je bez ikakvih smetnja smjestio Hottingerove na parobrod. Opraštajući se od njih, rekao im je, da bi i on došao u Argentinu, ako mu Hottinger javi, da je u Buenos Airesu konjunktura za slikarstvo povoljna. U Rimu Oskar je našao male promjene. Ignacije Vegljoni nije više dolazio u kavanu u običajno vrijeme, niti je dolazio Oskaru u atelijer. Nakon nekoliko dana Oskar je doznao, da se je Vegljoni odselio iz Rima u Genovu, da tamo čeka na ukrcaj za Argentinu.

Umjesto Ignacija doveo je mađarski kipar Mihaly Oskaru u atelijer, jedan mladi par, koji se je bavio amaterskim slikarstvom. To

je bio jedan mladi mađarski diplomata po imenu Bela Pätefy, čovjek onizak, sa grguravom kosom, sa licem zašiljenim prema bradi i prema čelu. Noge je imao čudnovate i nije se moglo kroz široke pantalone, odrediti njihovu formu. Na momente su davale dojam, da pripadaju formi »x«, a na momente izgledale su forme »o«. Te noge su pri pokretima izvađale sve moguće spirale, Oskar se je sjetio plesača Miasina u zadnjoj slici »Petruške«, kad se Miasin skljojka na pod, praveći razne spirale s nogama, kao da su noge bez kostiju. Kad je Pätefy govorio, pomagao se je nekim isprekidanim gestama ruku, a isto tako su mu bile rečenice isprekidane. Inače nije bio čovjek nesimpatičan, ali sumnjam, da je bio tip, koji se je ženama sviđao. Njegova žena je bila kćerka sudetskog katoličkog pisca Karela Halpera koji je nakon zauzeća Sudeta po Hitleru, prebjegao u Englesku. Zvala se je Käty. To je bila jedna visoka i dosta mršava žena, sa lijepim licem, sa nestalnim pogledom. U razgovoru je uvijek treperila trepavicama i nije u svome govoru nikada lučila istinu od laži. Ovaj mladi par je poznavao Ignacije Vegliani, jer je nekoliko puta o njima Oskaru govorio, pogotovo o gospođi Pätefy, koju je nazivao Käty Kolwitz.

Promatrajući taj mladi par, čovjek pravo nije mogao razumjeti, šta je to dvoje ljudi spojilo u životu, da su odlučili dijeliti zajedničku sudbinu. Pogotovo nije čovjek mogao razumjeti Käty, koja je bila pojava suvremene, moderne žene, da se uda za jednog malog i nepoznatog diplomatu.

* * *

Silazeći sa platforme svog atelijera, niz desetak stepenica, na prolaz koji vodi u ulicu Margutta, Oskar je zapazio na vratima kipara Fazzinia, koji se je nalazio prizemno nasuprot tih stepenica, jednog glavatog čovjeka, kako proviruje u atelije i nešto pita. Gledajući tu figuru od zadi, učinila mu se je poznata, slična Luki Perosu. I bez mnogo razmišljanja, Oskar je viknuo: Luka! Dotični čovjek se je

okrenuo i uistinu je bio Luka. I prišao je svojim nasmijanim licem i raširenih ruku k Oskaru, da zagrlji svog starog druga i prijatelja. Nakon pozdrava prvo što ga je upitao Oskar, bilo je:

– Šta je sa Grgom Karasanom?

Luka je malo zastao, kao da traži zgodnu riječ i odgovorio je:

– Strijeljan je.

– Tko ga je strijeljao i zašto?

– Vodio je propagandu za naciste i bio je u njihovoj radnoj službi. Ja sam ga na to upozoravao, ali on je vjerovao u pobjedu Njemačke i nije se dao krstiti. Kad sam mu jedanput rekao, da ne bude lud, da neće Nijemci pobijediti nego Rusi, on mi je odgovorio: – Onda se ne bi više isplatilo živjeti. – I kako vidiš, dogodilo se ono što je sam nagovještavao.

– Ti si Luka njihov. Zar ga nisi mogao spasiti?

– Oni su se toliko napatili kroz šume i toliko ostrvili u borbi, da nisu pristupačni nikakovom razlogu. Mnogi od njih nisu više bili ni normalni. Padali su kao u neke grčeve epilepsije. Bacili bi se na sred ulice, drhtali strašno, tukli potiljkom o pločnik i paklene muke mučili. Vikali, psovali, neki i bjesnili. Možda je to bio osjećaj krivnje, krvi, grizodušja, koji je najkrvavijima izazvao te grčeve. Nije čudo, oni su gledali kako njihovim drugovima amputiraju noge sa sjekirom ili običnom pilom. Oni su protrpjeli strašne boli i strašne muke, i oni nemaju više osjećaja za tuđe boli.

– Sve to može biti, ta nisu svi postali epileptičari, drugo, mnogi su sudjelovali u tim »narodnim suđenjima«, koji uopće nisu bili u šumi. Jesu li još koga strijeljali od naših kolega ili naših znanaca?

– Jesu, Glavinu, bit će još koga, samo ja ne znam sve. Nisam vodio računa o onome, što je moralo biti. A ti, zašto ne ideš doma? Kod vas je sada mir. Nemoj se kao neka baba ponašati. Nije samo tvoja žena stradala, stradala je jedna masa svijeta. To je bio žrvanj, koji je mljeo bez očiju i bez milosrđa.

– Jesi li došao da mi to kažeš ili si došao po drugom poslu? Ne dozvoljavam ni tebi, ni ikome moju ženu spominjati. Ja nikada o njoj drugima ne govorim. Njena žrtva je moja žrtva. Ta je žrtva preokrenula moj pogled na život i na ljude. I danas ja ljude dijelim na ljude i na obične životinje, ako to nije uvreda za životinje. Nisu oni podijeljeni željeznom zastorom, jer ima jednih, i drugih, i na jednoj i na drugoj strani. Samo ja ne bih nikako želio tebe među životinje strpati, zbog naše prošlosti, zbog našeg drugovanja i prijateljevanja. Ja nisam imao braće. Tebe i Grgu smatrao sam svojom braćom. Grgu su nam ubili; ti veliš, to je moralo biti. Htio bih te pitati: po kojem pravu je to moralo biti! Da su pobijedili Nijemci, bi li Grgo dao tebe strijeljati, koji si bio komunista? Siguran si i ti i ja, da ne bi. Ali ako te ne bi mogao obraniti i drugi te strijeljali, nikada Grgo ne bi rekao »to je moralo biti«.

Poslije male pauze nastavio je:

– Da, po kakvom si poslu došao u Rim?

– Za nabavku nešto građevnog materijala. Znaš zemlja je razorena i nema ništa. Ni kilu čavala ne možeš nabaviti.

– Požurimo Luka, ja bih htio kupiti malo boja prije nego zatvore dućane. Ručat ćemo zajedno.

Za ručkom su nastavili razgovor, samo Luka se nije razbacivao dijalektičkim frazama, kao na početku njihova razgovora. Nije mnogo govorio o komunizmu, govorio je o Zapadu i kapitalizmu i ukazivao na nepravdu, koja vlada u zapadnom društvu.

– Prije nego sam tebe našao, popio sam kavu u baru »Femina«. Više je koštala ta crna kava, nego košta sirotinjski ručak. To je novi dućan, rekli su mi. Takvog luksuza nije bilo ni prije rata. Skupocjena krzna, svile i šta ja znam, što sve ima u tom dućanu. Na jednoj strani taj luksuz, a na drugoj strani radni i gladni narod kopa po smeću i živi od otpadaka smeća, koje su pretili odbacili.

– To su Luka, fraze, u kojima ima i istine. I nemoj misliti da to na Zapadu nitko ne vidi i ne osuđuje. Ali to je blijeda sjenka onog poretka, koji vlada u Sovjetskom Savezu. U Sovjetskom Savezu, kod birokracije ili gornje klase, vlada dembelisanje, kao i kod ovih na Zapadu. Skupocjene bunde i krzneni kaputi i varjače kavijara. A radni i gladni narod pojede i ono što se na Zapadu baca u smeće, tako da oni najmizerniji nemaju šta ni iz smeća izvući. Ovdje na Zapadu ti govoriš kao komunist, možeš i sve to napisati i objelodaniti, neće ti ni vlas s glave zbog toga pasti. U Engleskoj možeš u Hyde Parku kakove hoćeš govore držati protiv vlade, čak i protiv suverena, i ako netko bude smetao izlaganju tvojih ideja, stražar će ga, opomenuti i eventualno odstraniti, ako bi bio intrasigentan. A što bi se dogodilo sa mnom Luka, poslije nego sam napisao članak »Atlanska povelja i željezni zastor«, da dođem u Rusiju. Bio bi strijeljan, po osudi narodnog suda i Luka bi rekao: – To je moralo biti .– Luka, ja mislim, da nisi pokvaren; mislim da nisi glup. Kaži mi, u čemu je veličina te azijske mudrosti? Kažem azijske, jer to nije Marx ni Engels, što Staljin propovijeda, ili bolje rečeno, što Staljin provodi u život. Uostalom, kad je Marx to pisao, onda je svijetlio petrolej nad njegovim pisaćim stolom i nije bilo socijalnog osiguranja. Danas u Americi svaki radnik kulturnije i bolje živi, nego što živi ma bilo koji intelektualac u Rusiji. Ima sve što je suvremena tehnika stvorila. U Rusiji su oni ukočili život i vratili ga natrag. A na Zapadu, uza svu »degenerisanu« demokraciju standard života strahovitom brzinom kroči naprijed. Govoriš o Jugoslaviji kao o razorenoj zemlji, u kojoj nema ništa. Tu Jugoslaviju su razarali sami Jugoslaveni. Italija je bila također razorena, ali nju nisu Talijani razarali. Jugoslavija spada među pobjeditelje, a Italija je izgubila rat. Uza sve to, uza sve »Femine« u Italiji se može nabaviti kilogram čavala. Isti je slučaj između Njemačke i Rusije. Promisli i upitaj sebe, zašto je to tako. Nešto u sistemu te ideologije hramlje. Nije boljševizam ideologija, koja može nastaviti život na razvaljenom kapitalističkom poretku. Još je manje boljševizam sistem vladanja, koga će zapadno

društvo prihvatiti. Uza sve to što je Europa »degenerisana«, što je »stara i krezuba«, što je u »silazu«, ona će pojesti komunizam ili će ga pretvoriti u jedan ljudski socijalizam. Duh je jači od materije.

U životu, kao i u moru, vlada plima i oseka. Ta plima i oseka vlada među narodima. Znamo iz historije, uvijek se oseka ili kriza pojavljuje kada se društvo, umori i prezasiti. Tada se po zakonu bivstvovanja događa, da to društvo, po potrebi samoodržanja, mijenja formu poredka života. To je imperativ života. I život se nastavlja u drugom poredku. Ali zapamti, Rusija ne može nastaviti gdje bi Europa završila. Život se u današnje vrijeme, ne može vratiti natrag, kao ni voda jedne rijeke u njen izvor. Prema tome, taj drugi poredak ne može dati Rusija Europi. Rusija je i njen poredak najmanje jedno stoljeće iza Europe.

– Kakova će biti nesreća za čovječanstvo, ako će biti život vraćen za jedno stoljeće, kako ti kažeš, natrag? I danas većina čovječanstva živi sto godina natrag, a u tom slučaju će živjeti svi. Ne može se bolan, Zapad više održati. To je teški bolesnik. I ja se čudim tebi, da vjeruješ u njegovo ozdravljenje. Upozoravam te, nemoj kidati mostove sa svijetom, koji dolazi. Tvoji napisi ne mogu ništa promijeniti. To su samo recepti, ali toga lijeka u ljekarnama Zapada nema. Opameti se, i vodi računa samo o sebi. To ti ja kao prijatelj savjetujem. Pa zar ti ne vidiš ovaj gadaluk i ove gluposti oko sebe, koje karakterišu zapadno društvo? Pravda, sloboda, kultura, dekalog, jesu smiješne fraze, u koje danas većina i na Zapadu ne vjeruje.

Mi smo Oskare, po našim godinama, na raskrscu između onog starog što prolazi i novoga što dolazi, ali računam Oskare, da nismo ograničeni i da nismo kukavice, koji turaju glavu u pijesak, pred onim, što je već tu. I svi oni koji žele Zapad spasiti i kršćansku civilizaciju Europe, više će doprinijeti tome spašavanju, ako uđu i pomiješaju se među komuniste, nego ako budu vodili jalovu borbu s njima. U borbi se ruši i ono, što nije često potrebno rušiti i što se ne bi nikada u suradnji porušilo. Nije sve ni na Zapadu trulo i ne-

valjalo. Boljševici čuvaju u svojim muzejima velike slikare Zapada i prihvaćaju, što je pozitivnog Zapad dao. Oni samo politički sistem, lažne kapitalističke demokracije, hoće da poruše i da ga zamijene suvremenijim. A to hoćeš i ti. Oni hoće laž zamijeniti istinom, a to hoćeš i ti. Tebe buni njihova sirovost, surovost i divljaluk. Zar ti misliš, da nema toga i u Europi, pogotovo u Americi.

Na Zapadu se neprestano govori o misionarstvu, nastoji se i crnce predobiti i odgojiti za civilizaciju i uvesti ih u ljudsku zajednicu Zapada. Govori se neprestano o kršćanstvu i nastoji se čak i liliputance u kršćansku zajednicu uvesti. Samo boljševike se ne susreće ni misionarski ni kršćanski. Umjesto kršćanske ljubavi, o kojoj se toliko govori, nastupa se prema njima neprijateljski, često i sa mržnjom. Zato se može dogoditi, da oni još suroviji postanu, još brutalniji budu, jer i oni imaju ponosa.

Ti Oskare vrati se u domovinu. Ako ti je teško zbog tvojih ružnih uspomena živjeti u Beču, dođi k meni u Zagreb. Toliko ćeš uvijek zaraditi, da ćeš moći živjeti. Ja ti to garantiram.

– Ono Luka, što si govorio o Zapadu i boljševizmu, bile su poluistine. Često puta poluistine su gore od laži, a uvijek su opasnije od laži. Na to ti neću odgovoriti.

Umoran sam od tih razgovora. Slušaj Luka, ja ne mogu i neću nigdje živjeti u blizini boljševika, a pogotovo neću živjeti među njima, kao što bi bio slučaj, da dođem u Jugoslaviju. Sjećaš li se Hottingera sa tehnike?

– Sjećam se, a što je s njim?

– Hottinger je otišao u Argentinu i ako mi javi da se tamo može od slikarstva živjeti, otići ću i ja u Argentinu. Tamo je južni pol, suprotni pol od boljševičkog pola. Luka, ja idem što je moguće dalje od podivljalih ljudi. Ako se tamo oni pojave, ja ću otići među pingvine živjeti, samo da nisam u njihovoj blizini. Vratit ću se tek onda, kad mi javiš, da ste ponovo od tih poluljudi formirali ljude.

Nakon nekoliko dana iza Lukina odlaska iz Rima, Oskar je dobio pismo od Hottingera, u kome mu javlja: da u Argentini vlada sloboda, vlada blagostanje i vlada interes za umjetnost. Nakon ove obavijesti, Oskar je krenuo u Argentinu.